

«КИРИЛО КОЖУМ'ЯКА»

ТА ІНШІ УКРАЇНСЬКІ
ЛЕГЕНДИ І ПЕРЕКАЗИ

Ілюстрації *Андрія Миськіва*
Упорядкування і примітки доктора філологічних наук
С.В. Мишанича

У збірці «Кирило Кожум'яка» та інші...»
зібрано легенди і перекази, записані з уст
старожилів із багатьох куточків України.
Обидва жанри покликані зберегти свідчення
про минуле краю. Виразно виявляється
у цих творах зв'язок фантазійного
з конкретними історичними подіями.
Легенди та перекази завжди пропагують
ідеї гуманності та соціальної справедливості.
Фольклорні джерела народу невмирущі.
Для широкого кола читачів.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com
Збут: (0352) 43-00-46, (067) 3504817
Книга поштою: тел.: (0352) 51-11-41, (067) 3501870,
mail@bohdan-books.com
тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

ЛЮДИ КОЛИШНІ І МАЙБУТНІ

Колись були такі великі люди, що, бувало, по лісі ходили, як по траві, а то вже як наші люди наставали, їден велетень і надибав десь нашого плугатаря з волами, з плугом і погоничем; та як надибав їх, так і забрав усіх на долоню та й приносить до тата.

— А подивись, — каже, — тату, які я надибав мишенята!

А тато глянув та й каже:

— Не мишенята то, сину, а то такі люди, що після нас будуть!

Ото і настало тепер наше покоління, а за велетнів і помину нема, тільки десь у церкві в Києві чи у Львові стоїть там нога з їдного велетня, і така, кажуть, прездорова, що аж до бані сягає. Отакі-то були люди! А то ще кажуть, що після нас такі будуть люди, що в наших печах їх дванадцять будуть молотити.

РОСА

Колись, то дуже давно було, жили на землі велети. Вони легко переступали з одної гори ногою на другу. Ті великани мали страшенну силу, але використовували її лише для добра. Вони ніколи нікому нічого злого не зробили. Тому їх завжди будуть споминати люди. Навіть як довго не падав дощ, то вони якось уміли притягувати хмари, де було треба землю зволожити. А роси тоді ще чомусь не було.

Десь перед тим, як мали прийти на землю такі люди, як ми, велети вже вимирали. Між тими останніми був і такий, що регулював дощ. Він тяжко заслаб, лежав на Бескиді, і дуже йому жаль було, що сохне все на землі, а він не може притягнути дощові хмари.

Уже пізнати було, що він умре і більше нічого не зробить для своєї землі.

Коли він останній раз важко зітхнув і його серце перестало битися, усе, що лише було на землі, — дерева корчі, трави різні, — все-все почало за ним плакати. Ті сльози стали росою, яка зволожує землю тоді, коли нема дощу.

То зелень так кожної доби оплакує доброго великана, який завжди рятував її від посухи колись, а тепер теж помагає росою.

У нас оповідали, що кожен великан щось добре умів робити таке, що того треба людям для щастя.

ВЕРХНЄ СИНЬОВИДНЕ

Люди не все були такі, як зараз. Були такі велети, що як один стояв на одній горі, а другий на другій, та й собі могли руки подати. Великани були.

Один такий велетень схотів води пити, а ріки Стрий і Опір пересохли були трохи. Він нахилиться, аби з них допити там, де вони сходилися, а то вода каламутиться, хіба з піском смокче. Узяв він та й пониже того місця насунув землі, каміння. Високу таку греблю, гать наметав, як Червоні Береги. Вода сперлася, заповнила ту долину, і зробилося велике озеро. Вода чистенька стояла. Він напився та й так лишив озеро. Як води набралось повно, вона через гать переливалася і текла собі в провали.

Відси, від гір у тоті сині води клином заходила земля. Там і поля урожайні були на тім клинці. То — велике. І ліс недалеко. Зайшли туди люди, але не великани, а такі, як ми. Побудувалися, орали там. Одної днини надійшов туди велет той, знов хотів води напитися. Дивиться — а на тім сухім клині якісь мурашки, подібні до нього, лише дуже маленькі. Взяв їх разом з волами і плугом на долоню та й поніс показувати мамі:

— Дивіться, яких я мурашок найшов.

— Ой, то, синку, не мурашки. То по нас тут в горах такі люди будуть жити. Віднеси їх на те місце, звідки взяв.

Поклав він їх над тим озером і лишив. Заснували вони село та й назвали від тих синіх вод Синевідськом.

Тоді вся Скільська Верховина ще не була заселена, бо велети десь пропали, а нашим маленьким людям тут важко було в тих дебрях та лісах давати собі раду. Жили спочатку на долах, а в горах хіба полювали. Але Синевідсько вже було. Воно старіше від Львова. Не знаю, чи правда то, але розказували, що це село найдавніше в нашій районі. Безпечно собі жили там люди.

З північного боку були відгороджені тим великим озером, а з полудня — горами та лісами.

Випав колись дуже слотливий рік. Дощі не переставали. Говорили, що над горами хмара урвалася. Води в кількох місцях перекочувалися через ту греблю. А Стрий пер з такою силою, що в однім місці перервав її. Вода з озера витекла вся. Дно висохло.

На ту долину перебралися люди. Там ще ліпші ґрунти. Поробили собі файні городи, садів порозводили стільки, що стали торгувати яблуками та сливами по світу.

Пониж того села заснувалося друге. Його називали Нижнім Синевідськом. А то перше — Вишнім. Тепер пишуть Верхнє Синьовидне і Нижнє Синьовидне.

ЧОЛОВІЧКИ-БОГАТИРИ

Привіз чоловік до себе в город дві здорові каменюки, тобто на млин, чи на що. На млин же він не зібрався, а камені так собі і zostались на городі. Одначе чоловік той був дуже добрий і працювитий хазяїн, то і не забував свого добра і інколи одвідував і тії каменюки. Коли одного разу став примічати, що вони немовбито на друге місце перекочені. Приходить удруге — та ж притча. Подивився той чоловік, подивився, повів плечима та й подумав собі: «І що воно такеє значить, що моє каміння з одного місця на друге нечиста сила носить. Почекай же, вражий сину, підглежу я тебе, як ти моїм добром граєшся!» Та й вернувся додому, а на думці у нього все те каміння і хто його перекочує. Тільки він ні жінці, ні дітям і нікому об тій чудасії не промовив ні словечка і не порадився з ким розумнішим.

А як прийшла ніч, то заліз собі у бур'ян біля тих каменюк та й сподівається, чи не прийде той, що в болоті. От такий-то цікавий був собі той чоловік, хоч уже й немолоденький. Постривайте ж, що далі буде! Дивився він, дивився, аж обридло і очі позлипались, а потім і зовсім заснув... Коли це прокинувся опівночі та й міркує собі: «Чого це я бісового батька у бур'яні опинився?» А далі й чує, що щось по землі гуркотить і якісь тоненькі голоски промовляють: «Кіть-кіть-кіть, кіть-кіть-кіть!» А в мого

сіромахи і на душі похололо. «Пропав!» — дума собі, а далі опам'ятався та й міркує, що коли вже пропадуть к бісовому батьку, то хоч подивлюсь, що воно там діється. От і подивився, коли ж бачить, що двоє чоловічків, таких маленьких, ще менших, чим наші діти, як вже зіпнуться на ноги, сидять собі долі, кожний біля каменя і немовби сподіваються один на другого, щоб починать іграшки. А далі один, не діждавшись товариша, як ухопить рученятами каменюку та геть, геть її і покотить, примовляючи: «Кіть-кіть-кіть!..» А каменюка, немов мерзлий кізяк по льоду, аж підскакує та летить. Коли це другий чоловічок простяг ніженьку і зупинив камінь та потім, в свою чергу, як хвисне другу каменюку так, що аж пір'я з неї летить, та ще й примовляє: «Кіть-кіть-кіть!» А товариш тільки ніженькою налучає, як би не дати маху.

Дививсь мій чоловік, та вже не сумно, а смішки йому стало, а далі й не витерпів та як схопивсь: «Чого це ви, бісові хлоп'ята, над моїм камінням глузуєте? Ось я вас, щоб не дурили!» Не в думці тому сіромасі, що то не звичайні діти, бо й на дітей зовсім не схожі, а дуже краще наших дітей. От як почули тії чоловічки людськую мову, то немов змарніли і рученьки опустили, а обличчя їх, неначе крейда, біле зробилось. А у того чоловіка як камінь на серці наліг, так йому жалко, дуже жалко зробилось тих хлоп'ят. А далі один чоловічок і каже, та так гірко, ледве не плачучи: «Недобрий же ти, чоловіче. Ворог ти наш лютий! Нащо ти замовив

з нами? Нам ще тільки три годочки зоставалось жить у вашому краї, а тепер...» Та, не домовивши, як схопив одно каміння та як улупить об друге, так тільки прах од тих каменюк посипався, немов з піску були зліплені. Жахнувся мій чоловік, і тіло все йому задрижало, хотів щось промовить, аж тих хлоп'ят уже слід простив, неначе в воду попадали, тільки каміння перед ним прахом слалось.

От така-то пеня лучилась нашому сіромасі. Тільки що ж би ви думали! Перед тим усі годи був дуже добрий урожай, а після того мов одрізало: ні сіна, ні жита, ні ярини не вродило. І все через тих чоловічків, що так вони ображені zostались мовою людською.

МЕЛІВСЬКИЙ БОГАТИР

Вселі Меловому на Херсонщині в одного чоловіка був жвавий хлопчина, з яким батько завше рибальчив. Коли він став уже парубком, то батько взяв з собою на лиман тягати невода. Невід був такий здоровий, що ледве тридцять чоловік могли його потягти. Один раз тягли його зимою по льоду. Був дуже холодний вітер, а тягти доводилось против вітру. Як найжвавішого, мелівського парубка поставили попереду. Всі поодвертались од вітру та й тягнуть собі абияк, а далі дехто почав пускати, але невід усе йшов та йшов. Тоді дехто давай навмисне кидать, а невід усе йде. Кинули всі

двадцять дев'ять чоловік, а той мелівський один усе тяг. Тоді всі як крикнуть з дива. Він почув, оглянувся, аж він сам за тридцятьох тягне. Всім стало відомо, що се богатир. Він тоді як побачив, що вже його пізнали, кинув і собі лямку, плюнув та й каже: «Отеє ж ви мене тепер з'їли!»

Ще, кажуть, заплакав і пішов на високу могилу, що стояла недалеко.

Увечері всі бачили, як до тої могили летів змії, страшенно сиплячи іскрами. Ідучи на боротьбу до змія, богатир вирвав собі з землі тридцятипудовий якір, обламав йому лапи і тим бився зі змієм. Але йому не було ще двадцяти літ і не доля йому була побити змія. Бились вони так, що земля трусилася, рибалки цілу ніч не спали, молились за богатиря Богу. Але коли пішли, як сонце зійшло, то побачили, що могилу вороги розрили аж донизу і тут же лежали обидва мертві.

БОГАТИРСЬКІ КОНІ

Іхав я вчора з дроздівським козаком Прокопом Ярмоленком із Дроздівки в Переходовку. Дорогою ми якось розбалакались про коней, і я розказав йому, що бачив годів шість чи сім назад в Чернігові на земській конюшні дуже гарного карабахського жеребця, що за того жеребця заплачено було шість тисяч карбованців і що як вели

його раз із Носівки в Чернігів, то держали його на канатах два солдати і десять мужиків.

— А не знаєте, де тепер той кінь є? — попитав мене Ярмоленко.

— Бог його, — кажу, — знає: ті земські конюшні тепер вништожені, а коні чи розпродано, чи що.

— Отже, я знаю, де той кінь, — каже Ярмоленко, якось мудро всміхаючись. — Він хазяїна найшов.

— Якого хазяїна? Хіба він крадений був чи втеклий? Да й далеко йому хазяїна шукати: він куплений верст тисяч за дві.

— Та не те, — каже Ярмоленко. — Коли ви кажете, що то такий кінь був, що в дванадцяти насилу держали, то то непевний кінь був, не простий, а богатирський. А такий кінь зроду не вдержиться у простого чоловіка, а як прийде йому врем'я — безпремінно втече і знайде собі хазяїна-богатиря. Отож у нас є москаль одставний, так він ходив на заробітки у Чорноморії і розказував штуку про сеє. «Косило, — каже, — нас у хазяїна чоловік з двадцять чи, може, й більше. І був між нами один, бог його знає звідки, скільки не розпитували — не каже. Чоловік, як і всі люди: і косив так, як усі, тільки, було, як посядемо їсти, то він зроду не сяде вкупі з людьми, а набере собі хліба і всього та сяде оддалік і їсть. От косим ми неділь три, чи що, аж якось біжить проти нас кінь, та такий, що я увесь світ сходив, а такого доброго коня не бачив». От отаман і каже: «Ану, хлопці, піймаймо сього коня, то, певне, буде од когось на порцію». От всі ми до

коня. А той чоловік: «І не турбуйтеся, — каже, — дурно. Не піймаєте ви сього коня, опріч мене нікого він до себе не підпустить». Ми — в регіт, та все-таки до коня. Обступили ми його чоловік з двадцять, давай підступать, а він як вискалить зуби, як зарже — наче грім прокотивсь, та на нас. Ми — врозтіч, а він через нас так і перелетів, наче птиця, та одбіг трохи і став як укопаний. «А що, браття, — каже той чоловік, — піймали?» — «А ти піймаєш?» — питає отаман. «Я-то піймаю!» — «Гляди-ж, — каже отаман, — не піймаєш, то лопаток питаєш».

А отаману да й нам досадно, значить, що ми всі не піймали коня, а він береться. От той чоловік іде до коня — той стоїть, як овечка. Підійшов зовсім, взяв за гриву, по шиї, по голові гладить, всміхаючись. Стоїть кінь. Погладив так та й каже: «Здоров, товаришу! Давно я ждав тебе та так дождався. Тепер, — каже, — не розлучимось!» А кінь на це як зарже! Та так прегарно, приязно. «Ну, погуляй же», — каже. Та до нас, а кінь стоїть. «Ну, — каже на хазяїна, — тепер нам треба розщитатись та й розпрощаємось». А він, значить, грошей за роботу ще ні копійки не брав. Хазяїн давай, було, просить, щоб зостався, так ні. «Не можна, — каже, — прийшов мій час, треба йти, куди мене бог посилає. Пошли ти, — каже до хазяїна, — купить півтора відра горілки за мої гроші, вип'ємо на прощання!»

От узяв один там два бочонки: один з піввідра, другий відерковий, сів на хазяйського коня — вмент придув з горілкою. От той чоловік узяв

піввідерковий бочонок: «Оце ж мені, — каже, — братця, порція, а це вам». Та й дає нам відрове барильце, а сам відіткнув воронку, притулив барильце до рота, закинув голову та так духом піввідра й видув. «А закусувать, — каже, — не буду, не хочу вас обижать, бо як почну після цієї порції закусувать, то не стане усього того хліба, що вам хазяїн наготовив». Так взяв кришечку хліба і вкинув у рот. «Ну, тепер, — каже, — прощайте! А тії моїх три карбованці, що в хазяїна ще є, дарую вам на порцію!» Та прийшов до коня, взяв його за гриву та так без сідла і гнuzдечки й сів. Кінь як стрибне, так усіма чотирма ногами по копцю й вибив у коліно завглибки. Та й пішов далі. З півверсти ми його бачили, а там і щез, де й дівся. «От ми, — каже той москаль, — пішли по сліду, аж усюди так і знать: де ступне той кінь ногою, так копець у коліно. Так з півверсти слід був, а далі вже й не знать нічого. А він, значить, уже горою пішов, на крилах, бо богатирські коні крилаті!»

— Що ж се воно значить? — попитав я Ярмоленка, вислухавши сюю історію.

— А що воно значить? — одказує той. — Значить, той чоловік був природжений богатир, та коня йому до якого часу не було, а вони без коня — нічого. От він і був так, як і простий чоловік: і косив, і все робив, як і всі люди. А прийшов його час, найшов його той кінь, що йому приділен, от він і пішов на своє місто, на службу.

— Яка ж у їх служба? І де вони живуть тії богатири?

— Кажуть, десь на гряниці чи зміїв стережуть, чи бог його знає: сього вже іменно не докажу вам.

ЗМІЄВІ ВАЛИ

Вали ці зроблені змієм, який пожирав людей. Якось цей змій побачив двох святих — Кузьму і Дем'яна — й погнався за ними, щоб їх з'їсти. Кузьма і Дем'ян (вони були ковалями) встигли сховатися в кузню, де й заперлися. Змій проливав залізні двері кузні й просунув туди язика. Тоді Дем'ян схопив кліщами змія за язика. Змій почав просити, щоб його відпустили.

— Досить, — казав він, — будемо миритися: хай буде вашою половина світу, а половина моєю. Я не буду чіпати вашої сторони, а ви — моєї. Переділімося!

— А як же ділитися? — кажуть Кузьма і Дем'ян. — Ми можемо не узнати межі: ти будеш показувати, що це твоя половина, а ми — що наша. Краще переорати пополам землю, щоб ти не перелазив на наш бік брати людей; бери тільки своїх!

Кузьма і Дем'ян сказали тут же, що самі вони не в силі орати плугом. Тоді змій сказав, що він переоре світ сам. На тому й погодились.

Кузьма і Дем'ян запрягли змія в плуг, а самі пішли за ним і переорали так світ раз від моря до